

ROSS KING

KNIHKUPEC
Z
FLORENCIE

Příběh rukopisů,
které zažehly renesanci

*Knihkupec
z Florencie*

Kniha vyšla díky finanční podpoře
Ministerstva kultury České republiky.

ROSS KING

Knihkupec z Florencie

*Příběh rukopisů,
které zažehly renesanci*

sloart

Text © Ross King, 2019
Translation © Klára Petříková, 2021
Czech edition © Nakladatelství Slovart, 2021

Ilustrace na obálce
Předpokládaný portrét Vespasiana da Bisticciho
z Vespasianova „Života Gianozza [či Giannoza nebo
Giannoza] Manettiho“, Add 9770, f.6r (vellum)
British Library, London, UK (c) British Library Board.
All Rights Reserved / Bridgeman Images.

Pro Simonettu Brandolini d'Adda

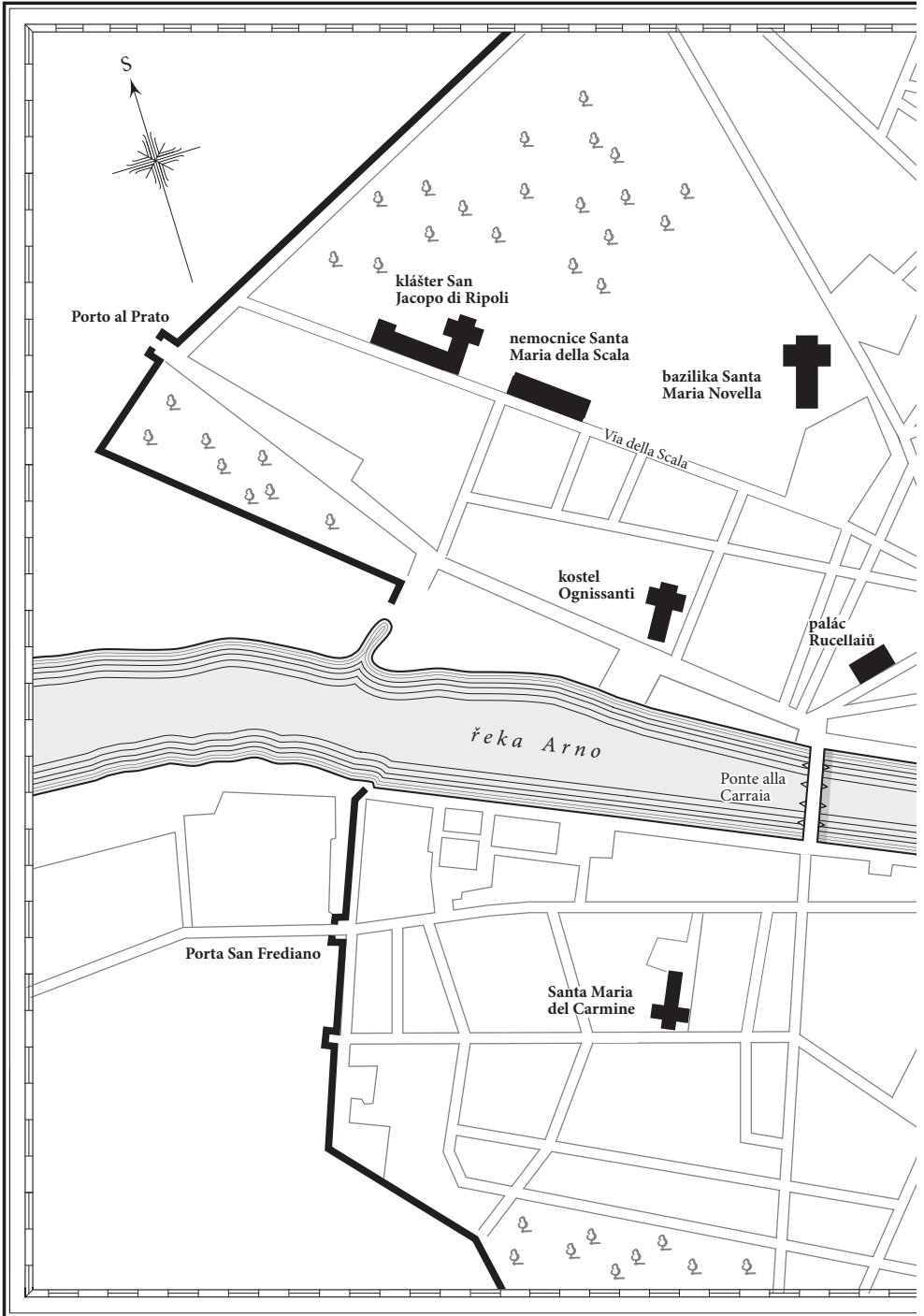
*Veškeré zlo poustává z nevědomosti. Světu ale přinesli světlo
spisovatelé, kteří zahnali temnotu.*

– Vespasiano da Bisticci

Obsah

Kapitola 1	Ulice knihkupců	13
Kapitola 2	Jasná záře minulosti	25
Kapitola 3	Podivuhodné poklady	44
Kapitola 4	Athény na Arnu	52
Kapitola 5	Mudrci z východu	71
Kapitola 6	<i>Vespasiano</i> Mangiatore	91
Kapitola 7	Antikvové písmo	110
Kapitola 8	Přátelé na vysokých postech	126
Kapitola 9	Pád Řecka	140
Kapitola 10	Zázračný muž	151
Kapitola 11	Dekády pro krále	167
Kapitola 12	Osud důstojnosti a vznešenosti	183
Kapitola 13	Platónův duch	195
Kapitola 14	<i>Uomini da bene e letterati</i>	210
Kapitola 15	Hermés Tříkrát mocný	222
Kapitola 16	Božský způsob psaní	231
Kapitola 17	Nejvelkolepější knihovna od dob starověku	242
Kapitola 18	Druhý příchod	259
Kapitola 19	<i>Florentinis ingeniis nil ardui est</i>	276
Kapitola 20	K užitku všem učencům	288

Kapitola 21	<i>Apud Sanctum Iacobum de Ripoli</i>	299
Kapitola 22	Zvrat štěstěny	311
Kapitola 23	Jak mocní padli	327
Kapitola 24	Země zapomnění	336
Kapitola 25	Žalozpěv za Otranto	355
Kapitola 26	Odpusť nám naše viny	369
Kapitola 27	Velká konjunkce planet	378
<i>Epilog:</i>	<i>Zahánění temnoty</i>	397
<i>Poděkování</i>		411
<i>Zdroje ilustrací</i>		415
<i>Vybraná bibliografie</i>		417
<i>Poznámky</i>		421
<i>Rejstřík</i>		457

S

Porto al Prato

klášter San Jacopo di Ripoli

nemocnice Santa Maria della Scala

bazilika Santa Maria Novella

Via della Scala

kostel Ognissanti

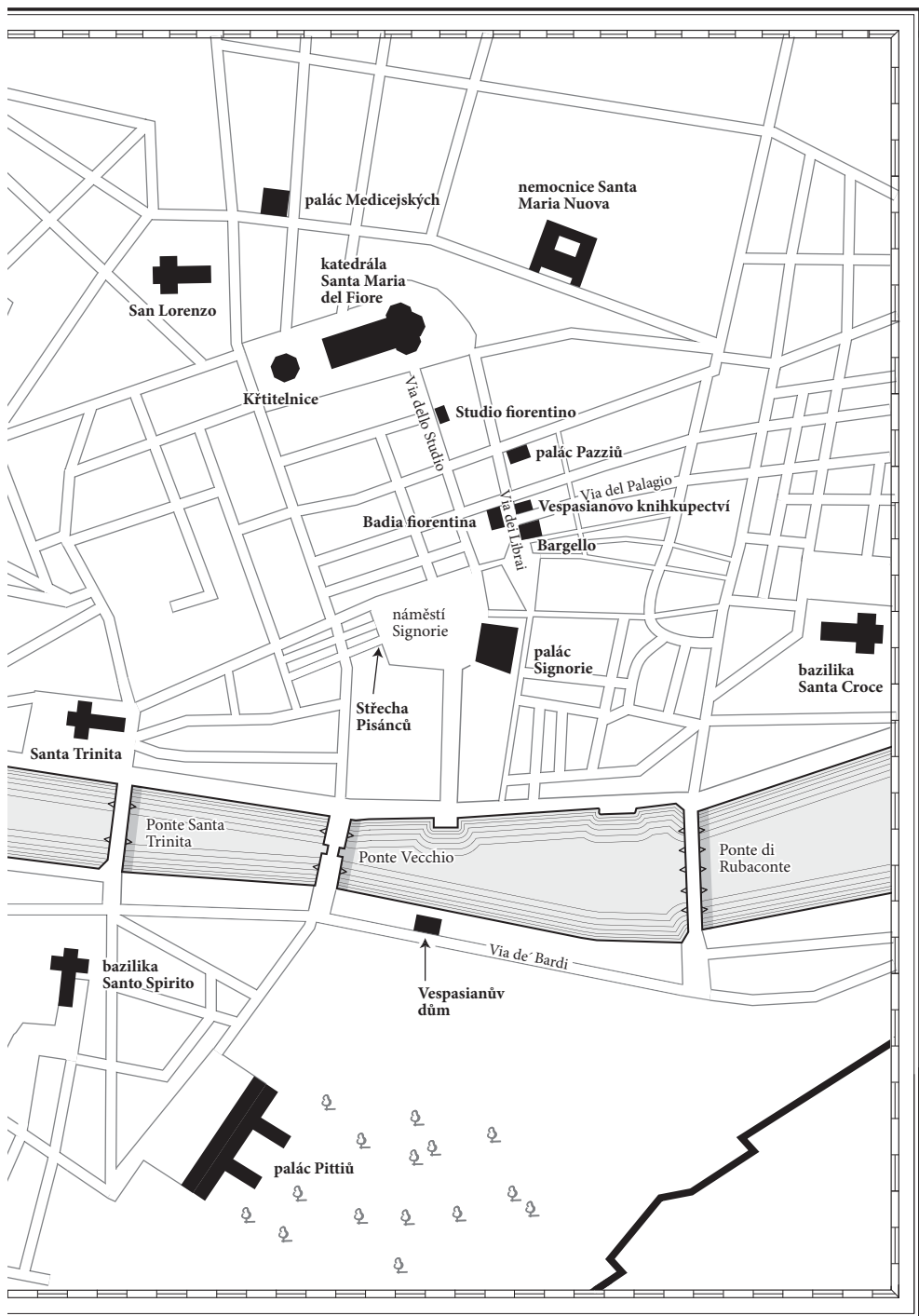
palác Rucellaiù

řeka Arno

Ponte alla Carraia

Porta San Frediano

Santa Maria del Carmine

Kapitola 1

Ulice knihkupců

Ulice knihkupců, Via dei Librai, procházela srdcem Florencie, uprostřed mezi radnicí na jihu a katedrálou na severu. Ve třicátých letech 15. století zde sídlilo několik krejčích a prodejců látek, živnost tu měl bednář, holič, řezník, pekař, sýrař, několik notářů, iluminátor rukopisů, dva malíři, kteří se spolu dělili o dílnu, a *pianellaio* – který vyráběl papuče. Své jméno ale ona úzká ulička dostala podle mnoha krámků knihkupců a papírníků, známých jako *cartolai*, roztroušených po celé její délce.

V ulici knihkupců tehdy mělo živnost osm *cartolaiů*. Své jméno získali podle toho, že prodávali papír (*carta*) různé velikosti a kvality, který se vyráběl v nedalekých papírnách. Kromě toho měli na skladě i pergamen, z telecí nebo kozí kůže, jehož výrobu obstarávali pergamenci. Jejich dílny, kde se kůže loužila v kádích, bylo možné najít v sousedních uličkách. Nabídka služeb *cartolaiů* však byla mnohem širší a neomezovala se jen na prodej papíru a pergamenu: kromě toho také vyráběli a prodávali rukopisy. Zákazníci si tak mohli koupit knihy z druhé ruky nebo si vypustit rukopis pronajmout, nechat si jej opsat písařem a dát svázat do kůže nebo dřevěných desek. Pokud si přáli, mohli si jej také nechat iluminovat – vyzdobit ilustracemi nebo okrasnými motivy vyvedenými v barvě a plátkovém zlatě. *Cartolai* se tak nacházeli v samotném centru florentského obchodu s rukopisy, působili jako knihkupci, knihvazači, papírníci, ilustrátoři a zároveň i vydavatelé. Podnikavý *cartolaio* tak mohl přijít do styku s každým, kdo měl s výrobou knih co do činění – s písaři, miniaturisty, pergamenci a zlatotepci, a někdy dokonce i se samotnými autory.

Výroba knih byla obchodem, v němž Florentáné vynikali, stejně jako v obchodu s vlnou a bankéřství. *Cartolaiům* jejich živnost

ve Florencii vzkvétala, neboť mnoho lidí si zde knihy rádo kupovalo. Ve Florencii, více než kdekoli jinde, umělo velké množství lidí číst a psát, až sedm z každých deseti dospělých. Naproti tomu gramotnost v jiných evropských městech výrazně zaostávala a nedosahovala ani 25 procent.¹ Například v roce 1420 se v majetku jistého florentského barvíře nacházely Dantovy spisy, báseň Dantova současníka Cecca d'Ascolioho a Ovidiova poezie.² Sice byly zapsány místním, toskánským dialektem, jemuž se říkalo *lingua fiorentina*, i tak se ale jednalo o úctyhodnou knihovnu na někoho, kdo se živil jednou z podřadnějších prací. Dokonce se číst a psát učilo i mnoho florentských dívek, navzdory varování mnichů a jiných moralistů. Jistý obchodník s vlnou se jednou chvástal, že jeho dvě sestry dokážou číst a psát „stejně dobře jako kterýkoli muž“.³

Jedno z větších knihkupectví stálo u severního konce ulice knihkupců, kde ponurá zeď paláce florentského smírčího soudce shlížela na elegantní fasádu opatství, kterému se říkalo Badia. Majitel knihkupectví, Michele Guarducci, si od roku 1430 pronajímal prostory obchodu od tamních mnichů za patnáct florinů* a půl kila vosku ročně.⁴ Jeho krámk se sestával ze dvou místností, přičemž jedny dveře se nacházely naproti vstupu do Badie a druhé, na jižní straně, se otevíraly do Via del Palagio, s výhledem na masivní a hrůzu nahánějící věž Palazzo del Podestà, paláce smírčího soudce, kde dnes sídlí Museo Nazionale del Bargello.⁵ Ráno co ráno se řada těch nejslovutnějších florentských myslitelů scházela na rohu tohoto paláce, jen pár kroků od Guarducciho obchodu, aby zde diskutovala o filozofii a literatuře. Florencie byla v té době proslulá svými autory, zvláště literárními vědci a filozofy (z výrazu *philosophos*, „milovník moudrosti“): muži, kteří odborně procházeli a zkoumali nashromážděnou moudrost věků, zvláště díla starých Řeků a Římanů. Mnoho z těchto textů, jež byly po celá staletí ztracené, bylo v nedávné době znovunalezeno zásluhou Florentánů, jako byl Poggio Bracciolini, který za všeobecného jásotu znovu objevil dlouho ztracená díla takových římských autorů jako Cicerona nebo Lucretia.

* Florin byla zlatá mince, která se začala razit ve Florencii roku 1252 a vážila 3,536 gramů. Stříbrným mincím se ve Florencii říkalo soldo a oproti florinu vytrvale ztrácely na hodnotě. Na začátku 15. století měl florin cenu sedmdesáti pěti soldů. Na konci 15. století sto čtyřicet. Milán, Benátky a Řím razily vlastní zlatou minci, dukát, stejné váhy a hodnoty jako florin.

„Ulice knihkupců“ je dnes součástí Via del Proconsolo. Na levé straně je Bargello s věží, na pravé straně vchod do Badie.

Poggio byl jedním z milovníků vzdělanosti, kteří se scházeli na rohu před Guarducciho krámkem. S přáteli měl ve zvyku procházet obchody cartolaiů a pátrat v nich po rukopisech, ovšem na začátku 30. let 15. století se v Guarducciho obchodě dalo najít jen málo z toho, co by je lákalo. Guarducci sice zaměstnával nadaného ilustrátora, ale ve smlouvě se sám označoval jako *cartolaio e legatore*, „papírník a vazač knih“.⁶ Jeho specializací nebyly neznámé a lákavé řecké a latinské spisy, nýbrž mnohem skromnější řemeslo vázání rukopisů. Kromě papíru a pergamenu byl tudíž jeho obchod dobře

zásoben sponami, puklami, dřevěnými deskami, kladivy a hřebíky stejně jako hromadami teletiny a sametu. Štěkot kladiv, sípání pil – takové zvuky vítaly každého, kdo vstoupil do jeho obchodu.

Záhy ale měla přijít změna. Roku 1433 Guarducci přijal nového asistenta, jedenáctiletého chlapce jménem Vespasiano da Bisticci. Tím započala Vespasianova dlouhá a závratná kariéra coby výrobce knih a obchodníka se vzdělaností. Záhy se florentští učenici měli začít shlukovat uvnitř knihkupectví, a nikoli na rohu ulice jako předtím. Neboť ve světě cartolaiů, pergamenu a psacích brků, písařů shrbených nad psacími stoly, elegantních knihoven s objemnými, okázalými svazky řetězem přivázanými k lavicím byl Vespasiano předurčen stát se, slovy jednoho z milovníků učenosti, *rei de li librari del mondo*, „králem světových knihkupců“.⁷

O Vespasianově narození se nedochoval žádný záznam, s největší pravděpodobností však přišel na svět roku 1422, jen několik let poté, co Filippo Brunelleschi započal herkulovský úkol vztyčit kupoli – největší baň, jakou kdy kdo vystavěl – nad katedrálou Santa Maria del Fiore.⁸ Jméno získala Vespasianova rodina podle malé vesničky Santa Lucia a Bisticci, rozkládající se na úpatí skalnatého kopce šestnáct kilometrů jihovýchodně od Florencie. Jeho otec, Filippo da Bisticci, známý jako Pippo, stejně jako mnoho dalších ve Florencii svázal svou živnost s obchodem s vlnou. Pippo dělil svůj čas mezi dům, který si pronajímal ve městě, a zemědělskou usedlost osm kilometrů na jihovýchod od Florencie, poblíž vesnice Antella, kde mu hospodářství na kopci vynášelo obilí, ječmen, fazole, fíky, olivy a víno. Roku 1404 se Pippo zasnoubil s desetiletou dívkou jménem Mattea Balducci, která mu měla postupně porodit šest dětí, čtyři chlapce a dvě dívky. Vespasiano se narodil jako čtvrtý v pořadí a jeho nezvyklé, císařské jméno (ve 20. letech 15. století žil ve Florencii pouze jeden další Vespasiano) podle všeho napovídá, že jej rodiče od útlého věku předurčili pro velké věci.

Roku 1426 budoucnost Vespasiana, kterému tehdy byly čtyři roky, a jeho sourozenců ohrozila Pippova smrt. Mattea zůstala sama s pěti dětmi, přičemž žádnému ještě nebylo patnáct, a šesté bylo na cestě. Zůstaly jí také dluhy ve výši 250 florinů, z nichž 86

Pippo dlužil Medicejským, jedné z nejzamožnějších rodin Florencie. Byly to značné částky, vezmeme-li v úvahu, že nejlépe placení zaměstnanci obchodů s vlnou vydělávali přinejlepším 100 florinů za rok, většinou však domů přinášeli méně než padesát florinů.⁹ Mattea se neúspěšně snažila manželovy dluhy splácet a byla nucena se kvůli tomu ve Florencii několikrát přestěhovat do levnějšího podnájmu. Roku 1433 jí věřitelé, mezi nimi i její poslední domácí, zabavili pozemky na hospodářství v Antelle.

Vespasiano se začal vzdělávat rok či dva po smrti svého otce. Ve Florencii chodilo do školy 70 až 80 procent chlapců – o mnoho více než v jiných evropských městech.¹⁰ Jak bylo zvykem, mezi šesti až jedenácti lety Vespasiano navštěvoval jednu ze základních škol, jimž se neoficiálně říkalo *botteguzza* neboli malá dílna. Pravděpodobně vůbec první knihou, kterou přečetl, bylo *Santacroce*: prostý pamflet se stránkami z levného pergamenu vyrobeného z kůže z kozího krku. Z této knížky se naučil abecedu a číst v toskánském dialektu známém jako „vulgární jazyk“, z latinského *vulgus*, což znamená „prostí lidé“ nebo, o něco kousavěji, „lůza“. Další knihou mohla být *Babuino*, jejíž název se odvozoval od slova pavián – což odkazovalo na skutečnost, že žáci se učili „opičením se“ po svých učitelích. Ustavičná poptávka stovek florentských školáků po těchto knihách znamenala, že se *cartolai* měli co ohánět, aby dostáli stálému přísunu zakázek.¹¹ Po dosažení věku jedenácti let postoupili studenti, kteří pokračovali ve vzdělávání, z *botteguzzy* buď do městské školy, kde studovali latinskou literaturu a připravovali se na kariéru právníka nebo duchovního, nebo do školy „abaku“, tj. „počtů“, kde se kladl důraz na matematickou gramotnost, jakou ke své kariéře potřebovali florentští kupci. Kdyby Vespasianův otec nezemřel a jeho matka nemusela živit tolik dětí, Vespasiano by jistě šel na městskou školu, kde by se na čtyři roky ponořil do latinské literatury, na což by pak možná navázal dalším studiem na univerzitě.

Jenže osud s ním měl jiné plány. Kolem roku 1433, kdy se rodina potýkala s nejhorší bídou, Vespasiano zaklapl učebnice a v útlém věku jedenácti let nastoupil do práce. Nedal se však na obchod s vlnou jako jeho otec, místo toho zamířil do ulice knihkupců.

Vazači knih na dřevorytu Josta Ammana z *Knihy řemesel Hanse Sachse* (1568).

Jednou z prvních dovedností, které se mladý Vespasiano v knihkupectví Michela Guarducciho naučil, bylo knihvazačství. To představovalo poslední krok ve výrobě knihy, metodický postup, při němž se řadily desítky, někdy dokonce stovky archů pergamenu, pracně opsaných písařem, do správného pořadí za sebou, na šicím rámu se sešivaly dohromady koženými pásky a pak se listy vsazovaly mezi dřevěné desky, které je měly chránit. Podle přání zákazníka mohla desky pokrývat kůže a tu případně zdobit kovové cvočky nebo vytlačované vzory. A v závislosti na hodnotě a účelu knihy – když byla určena pro knihovnu nebo klášter, případně pro kostelní pulpit nebo jakékoli jiné místo, kde mohla padnout do spárů nějakého nenechavce – se svazek opatřil ještě kovovým řetězem, který se připoutal k polici nebo čtecímu pultu.

Všechny takové činnosti vyžadovaly sílu, trpělivost a preciznost. Nařezané bukové desky se musely tvarovat sekyrou nebo

pilou a následně ohoblovat, listy pergamentu propíchnout ostrým nebozezem, okraje zarovnat, a aby se nekrabatily, ještě je sklepat kovovým kladivem. Není proto divu, že jedno vyobrazení, zhotovené o více než století později, vykresluje knihvazače jako statné muže s vypracovanými svaly při práci uprostřed přehledně srovnané záplavy rašplí, sekyr, obloukových pil, kladiv, svěráků, šicích ráků a nástrojů na zpracování kůže.

Vespasiano v této práci očividně vynikal. Později se měl, kromě jiného, proslavit kvalitou svých vazeb, z nichž některé, zvláště co se týkalo těch nejvýznamnějších knih, vázal do červeného sametu. Stejně tak důležitá však pro Guarducciho nepochybně byla i skutečnost, že jeho nový učedník byl podle všeho zajímavá osobnost a dovedl na zákazníky zapůsobit svým kouzlem. Navíc byl zvědavý a měl chuť se dál vzdělávat, nejen co se týkalo vazeb a řetězů, ale i toho, co se psalo v samotných knihách. S Guarducciho zákazníky tak záhy začal sdílet zájmy, které nebyly jen čistě obchodní.

Uběhlo jen pár let od doby, co Vespasiano zakotvil v ulici knihkupců, a už se začal přátelit s některými z nejvýznamnějších lidí ve Florencii i mimo ni, na něž očividně udělal dobrý dojem: s milovníky vzdělanosti, kteří se scházeli na rohu ulice před knihkupectvím. Měl štěstí, že pro Guarducciho začal pracovat v letech, kdy jistě politické události přiváděly do města mnoho významných návštěvníků. Dalším štěstím pro něj bylo, že se jednalo o dobu, kdy docházelo ke znovuobjevování starobylých rukopisů a papežové a knížata budovali rozsáhlé knihovny, v nichž knihy nesloužily jako krásné ozdoby, které by lichotily jejich marnivosti, nýbrž jako studnice cenných vědomostí, v nichž bylo možno hledat poučení.

Florentští písaři, učenci a knihkupci zaujímali v revoluci vědecké přední místo. Florentská renesance přináší na mysl obrazy nádherných fresek a oltářů, běloskvoucích mramorových soch ve výrazných pózách, vzdouvající se kupole městské katedrály v barvě páleného okru – což jsou vše výsledky práce výtečných umělců a architektů. Avšak stejný význam, ne-li ještě větší, měli pro následující staletí milovníci vzdělanosti, které jeden pozdější pozorovatel označil za „moudré a srdnaté muže“ Florencie, jimž město „vděčí za veškerou svou nádheru“.¹² Tito lidé byli lovci rukopisů, učitelé, učenci, knihovníky, notáři, knězi a knihkupci-knihomoly, kteří

sfoukávali prach tisícileté historie a snažili se představit si jiný svět a také jej pomoci vytvořit: svět služby vlasti, přátelství a věrnosti, vybraných potěšení, moudrosti a dobrých mravů, spravedlnosti, odvahy a politické svobody; svět, ve kterém šlo prožít život v lepší společnosti co nejplnějším a nejuspokojivějším způsobem.

Jedním z prvních, kdo se o Vespasiana zajímali a vtáhli ho do onoho kouzelného kruhu moudrých a chrabrých mužů, byl kardinál Giuliano Cesarini. Když se spolu setkali v Guarducciho knihkupectví, Vespasianovi mohlo být něco kolem šestnácti let.

Kardinál Cesarini byl uznávaný vzdělanec a učitel, bývalý profesor práva na prestižní univerzitě v Padově. Ačkoli Cesarini pocházel ze vznešeného a prastarého římského rodu, za svých studentských let tloukl bídu s nouzí. Nemohl si dovolit vlastní učebnice a musel si je sám opisovat, a když pracoval jako učitel synů ze zámožných rodin, po jejich opulentních hostinách sbíral pahýly svíček, aby své studium mohl prodloužit až do večera – kdo se totiž tehdy chtěl vzdělávat, potřeboval ke čtení také dostatečnou zásobu svíček.

Proto se Cesarini neustále porozhlížel po studentech, jejichž intelektuální schopnosti byly nepřímou úměrou jejich finančním prostředkům. Ve Vespasianovi očividně rozpoznal schopného a zapáleného studenta a vzniklo mezi nimi úzké přátelské pouto – na jedné straně dospívající chlapec, který pracoval pro vazače knih, na druhé čtyřicetiletý kardinál, jenž coby papežův vyslanec procestoval celou Evropu, od Oxfordu až po Krakov. Jednou mladíkovi předestřel lákavou nabídku: když se Vespasiano nechá vysvětit na kněze, zaplatí mu studia. Na rozmyšlenou mu dal patnáct dní a po uplynutí lhůty si přišel pro odpověď. „Pověděl jsem mu, že se knězem stát nechci,“ vzpomínal později Vespasiano. Kardinál však, navzdory jeho odmítnutí, zůstal velkorysý. „Odpověděl, že kdyby mi někdy mohl pomoci,“ napsal Vespasiano, „udělá to.“¹³

Kardinál Cesarini však svému slibu nemohl dostat, neboť o pár let později zahynul ve východním Bulharsku v bitvě proti Turkům. Jeho tělo se z bitevního pole u Černého moře sice nepodařilo získat zpět, nicméně jeho zádušní mši sloužil před papežem v Římě

jeho přítel, písař a učenec Poggio Bracciolini, který byl zaměstnán v papežské administrativě, římské kurii. Možná to byl právě Poggio, kdo přivedl kardinála do Guarducciho knihkupectví a Vespasiana mu poprvé představil. Poggio se sice narodil na venkově jako syn obchodníka s kořením, ve vesnici padesát kilometrů na jihovýchod od Florencie, ale vždy se podepisoval „Poggio Florentinus“. S městem, do něhož se kolem roku 1400, jen s pár mincemi v kapse, přestěhoval za studiem, se vždy hrdě ztotožňoval. Vystudoval na notáře, krátce pracoval jako písař a pak odešel do Říma najít si práci v kurii. To se mu podařilo, ovšem práce za minimální mzdu ho nenaplňovala a on snil o životě „oproštěném od shonu civilizace“, v němž by měl spoustu času nejen knihy psát, ale především je sbírat.¹⁴

Dalším pravidelným návštěvníkem knihkupectví byl tehdy také Poggiův přítel Niccolò Niccoli, který, stejně jako kardinál Cesarini, nevynechal jedinou příležitost, jak pomoci mladým studentům ze skrovných poměrů. Vespasiano se s ním setkal již roku 1433 nebo 1434. Niccoli, kterému tehdy táhlo na sedmdesát, byl zavalitý, pohledný muž úzkostlivě dbající na svůj zevnějšek, který se oblékal do dlouhého, švestkově modrého hávu. Mladého knihkupce pozval, aby povečeřel v jeho domě, kde Vespasiana ohromilo přepychové zařízení: mramorové sochy, antické vázy, mozaikové stoly, starobylé nápisy, mapa světa i obrazy od slavných mistrů. „Žádný dům ve Florencii,“ prohlásil později ohromený Vespasiano, „se nešklvil tak nádhernou výzdobou“.¹⁵

Niccolioho společnost musela být pro Vespasiana velmi podnětná. Podle Poggia byl „tím nejvzdělanějším ze všech občanů Florencie“¹⁶ – a že se o takové přízvisko ucházelo mnoho kandidátů. Niccoli byl jedním z divů města: Vespasiano se později nechal slyšet, že kdo navštívil Florencii, „nevěřil, že město skutečně poznal, dokud nenavštívil Niccolioho dům“, který stál nedaleko katedrály, poblíž baziliky San Lorenzo.¹⁷ Niccoli se přátelil s Brunelleschim, který v té době dokončoval stavbu své velkolepé kupole, a stejně jako on se zajímal o starověkou architekturu. Šplhal po rozvalinách lánů a amfiteátrů, s vervou přeměřoval rozměry sloupů nebo počítal schody antických chrámů. Kromě toho měl blízký vztah se sochaři Donatellem a Lorenzem Ghibertim. „Aby jej nic nezdržovalo